ţifică" povestea evenimentelor legate de războiul Troiei la care ar fi asistat. Opera, de factură romanescă de fapt, s-a bucurat de o largă circulaţie în evul mediu. Intrată de timpuriu în compilaţiile bizantine de istorie universală, ea a constituit izvorul de bază al cronicarilor bizantini pentru relatarea războiului troian.

Afirmaţiile lui Septimius despre originea lucrării sale au constituit multă vreme obiect de controversă pentru filologi. Unii au pus la îndoială existenţa unui prototip grecesc, alţii au bănuit dimpotrivă că acest prototip, *Dictys Graecus* ar fi fost mult mai bogat decît ne lasă să o bănuim *Dictys Latinus*. În sfîrşit, au existat învăţaţi care au presupus că forma actuală a versiunii latine e mult mai redusă decît forma sa originară.

Controversele au încetat odată cu descoperirea unui fragment din *Dictys Graecus* şi anume din cartea a IV-a a operei, pe unul din papirii de la Tebtunis. El a fost publicat în 1907 în Grenfell-Hunt-Goodspeed, *The Tebtunis Papyri*, Part II, Londra, p. 9 şi urm. Un al doilea fragment papiriaceu a fost descoperit şi editat recent în *The Oxyrhynchos Papyri*, XXXI, ed. Barns-Parsons-Rea-Turner, la Londra, în 1966, p. 45 şi urm. Compararea textelor latin şi grec a permis cercetătorilor să dovedească autenticitatea afirmaţiilor lui L.Septimius. Putem fi siguri astăzi că a existat într-adevăr o operă grecească atribuită lui Dictys, tradusă aproape cuvînt cu cuvînt de autorul latin şi putem presupune de asemenea că, acolo unde s-au produs, intervenţiile lui Septimius în textul genuin al operei nu au sărăcit-o aproape deloc. Este foarte probabil ca el să fi tradus cu uşoare modificări primele cinci cărţi, cele consacrate războiului troian propriu-zis, prelucrînd apoi, aşa cum însuşi o mărturiseşte, într-o singură carte a versiunii sale, materia utimelor patru cărţi ale versiunii greceşti, relatările despre „întoarceri".

Cît priveşte discuţiile în jurul istoriei textului latin, ele au beneficiat enorm de pe urma descoperirii făcute în 1902 de Cesare Annibaldi. Cercetătorul italian a găsit în biblioteca contelui Balleani, la Iesi, lîngă Ancona, cel mai vechi manuscris al traducerii lui Septimius cunoscut pînă astăzi. Este vorba de un codice de la începutul secolului al IX-lea, cuprinzînd şi pe *Agricola* şi *Germania* lui Tacit. Unele părţi din acest manuscris au fost însă caligrafiate în secolul al XV-lea; din acest punct de vedere codicele reclamă o analiză atentă pe care abia astăzi ne-o dă autorul prezentei ediţii. El stabileşte că manuscrisul descoperit de Annibaldi e reprezentantul cel mai vechi al unei familii de texte pe care o notează cu sigla ε. Alături de această familie cunoaştem o alta, notată cu γ şi al cărei reprezentant optim este *Cod. Sangallensis 197*, datînd din secolul al IX-lea sau al X-lea.

Ediţiile apărute pînă astăzi, de la cea dintîi, dinainte de 1471, pînă la cea mai recentă, a lui F. Meister (Leipzig, 1872) nu au ţinut seama de toate manuscrisele existente, în număr de 15, între care şi importantul codice amintit mai sus, descoperit abia în 1902. În aceste condiţii, actuala ediţie, datorată distinsului filolog german Werner Eisenhut, cercetător de multă vreme al tradiţiei textului lui Dictys, se impune ca ediţie optimă. Autorul a cercetat cu minuţie toate variantele cunoscute ale textului, a stabilit o stemă nouă a codicelor, şi, bizuindu-se în primul rînd, pe familia γ a dat un text stabilit pe o temeinică bază critică, însoţit de un aparat bogat. Cele peste 50 de pagini ale *Introducerii* cuprind o amplă analiză a tradiţiei manuscrise şi a ediţiilor. În anexă se dau fragmentele papiriacee din versiunea greacă, însoţite şi ele de aparatul critic la a cărui alcătuire autorul a pus în valoare însemnatele sale contribuţii publicate deja în reviste de specialitate.

În afară de stabilirea textului, autorul aduce şi noi precizări în privinţa datei alcătuirii operei greceşti atribuite lui Dictys (deceniul 7 al secolului I e.n.) şi a versiunii lui Septimius (secolul al IV-lea e.n.).

Prin publicarea acestei cărţi, casa Teubner vine o dată mai mult atît în sprijinul filologilor clasici, cît şi în acela al bizantiniştilor şi al studioşilor Occidentului medieval latin.

Nicolae-Şerban Tanaşoca

Actes de la Conférence de Carthage en 411. Tome I: *Introduction générale* par Serge LANCEL. Tome II: Texte et traduction de la *Capitulation Générale* et des *Actes de la première séance* par Serge LANCEL. Paris, Les Éditions du Cerf, 1972, 914 p. 8° (Sources Chrétiennes, 194, 195).

Confruntarea dintre donatişti şi ortodocşi, din 411, la Cartagina era rezultatul unor proiecte şi chiar întîlniri anterioare, îndeosebi a celor din 403 şi 405—406 şi mai ales a stăruinţelor lui Augustin, care a încercat în tot chipul să organizeze o conferinţă între episcopii celor două biserici: ortodoxă şi donatistă. Edictul lui Honorius din 405 proclama unirea religioasă în favoa-

www.cimec.ro

rea ortodocşilor, cu confiscarea de biserici şi bunuri ale adversarilor. Au urmat intervenţii ale donatiştilor la curtea imperială de la Ravena, apoi persecuţii, vexaţii şi tot felul de manevre ale celor două părţi.

Fără ştirea donatiştilor, ortodocşii (în textul original totdeauna numiţi „catolici") au cerut convocarea unei conferinţe între cele două biserici. În acest prim volum de *Introducere generală*, Serge Lancel descrie amănunţit, după documente, convocarea şi desfăşurarea lucrărilor acestei conferinţe organizate prin rescriptul imperial al lui Honorius de către tribunul Flavius Marcellinus, jurist şi judecător cu experienţă, prieten al lui Augustin. Convocarea era făcută pentru 1 iunie 411 şi se adresa tuturor episcopilor donatişti şi ortodocşi din Africa proconsulară şi provinciile învecinate. Donatiştii au sosit la 18 mai, iar ortodocşii ceva mai tîrziu, în ajunul deschiderii conferinţei. Marcellinus publicase, în versiune proprie, edictul imperial cu destule ajustări şi apoi un regulament de desfăşurare a lucrărilor, conform căruia trebuia să se constituie, de fiecare parte, cîte o grupă de 7 episcopi — avocaţi — plus cîte 7 consilieri. Trebuiau înregistrate cu precizie toate dezbaterile şi încheiate procese verbale după fiecare şedinţă, iar la urmă redactată sentinţa. Episcopii fiecărei părţi erau obligaţi să semneze mandatul acordat fraţilor lor avocaţi în faţa judecătorului. Reacţia ortodocşilor la acest regulament a fost pozitivă, pe cînd aceea a donatiştilor a fost negativă, aceştia cerînd ca toţi episcopii să participe la discuţie.

În cartea acţiunii lor judiciare, în mandatum-ul lor, ortodocşii solicitau ca, la discuţii, să aibă prioritate argumentarea eclesiologică, nu cea referitoare la persoane, mai precis cauza bisericii să nu se confunde cu aceea a unei persoane, sau a unui grup de persoane. Teza ortodoxă a amestecului credincioşilor buni cu cei răi atenua teza donatistă despre distrugerea bisericii prin prezenţa celor răi în ea. Se vorbea acolo şi de tolerarea păcătoşilor practicată de Hristos, de apostoli, de sfîntul Ciprian şi uneori chiar de donatişti.

Procesul s-a deschis la 1 iunie în sala de lucru a secretariatului conferinţei, în localul termelor Gargiliene, în prezenţa completului de judecată prezidat de Marcellinus, însoţit de toate categoriile de funcţionari necesari în asemenea situaţii.

După citirea edictului imperial şi a dispoziţiilor lui Marcellinus, au urmat lungi discuţii de procedură ridicate de donatişti, spre a trena lucrările şi a nu se ajunge la o concluzie, despre care ştiau că le va fi defavorabilă, potrivit indicaţiilor înseşi şi caracterului cominatoriu al rescriptului imperial, care era un *rescriptum pragmaticum* conform căruia nu există nici reclamant, nici apărător. Donatiştii cereau tot timpul textul reclamaţiei şi făceau obiecţii de prejudiciere referitoare la termenul de judecată, la persoană şi la cauză; erau aşa-numitele *moratoriae praescriptiones*. Cereau ortodocşilor diverse documente şi chemau pe delegaţii acestora la bară, bănuiţi că nu sînt veritabili, ci înlocuiţi cu alţii. Judecătorul a precizat că reclamant este acela care acuză pe celălalt. S-au citit multe piese din dosarul donatismului ca: diverse *gesta municipalia*, *relatio Anulini*, scrisoarea împăratului Constantin cel Mare către papa Miltiade cu privire la Caecilian etc. dar şi Protocolul de la Cirta şi alte documente privitoare la ortodocşi.

Unul din meritele acestei Introduceri generale este grija cu care Lancel a reuşit să compună cîte un mic portret despre unii din episcopii-avocaţi — *actores* donatişti şi ortodocşi, care s-au confruntat la bară.

În numele celor 285 de episcopi donatişti, au luat cuvîntul, în diverse momente ale dezbaterilor, mai mult în chestiuni de procedură, mai rar în probleme de fond, următorii episcopi: Gaudenţiu de Thamugadi, care, în discuţii cu Augustin, a precizat că denumirea de „catolic" înseamnă nu universalitatea naţiunilor, ci puritatea tainelor; Primianus de Cartagina, conducător al partidei donatiste, a făcut intervenţii procedurale: Montanus de Zama, cu bună formaţie juridică şi oratorică, ţinînd piept ortodocşilor Fortunatianus, Vinentius şi Augustin, abil în materie de procedură; Adeodatus din Milev, activ în materie procedurală, agresiv şi incapabil să discute fondul; Emeritus din Caesarea Mauretaniei era, alături de Petilianus, cel mai mare vorbitor donatist, cu 64 de intervenţii în timpul celor trei şedinţe; el a pus în domeniul procedural problema prescripţiilor *de tempore, de mandato, de persona* şi *de causa*, adică întreaga cartă de procedură; în domeniul fondului, el a propus discutarea numai a textelor biblice. Biserica, zice el, nu este cuprinsă în lume; deşi neclar în limbă şi neorganizat în idei, el avea spirit şi o replică bună. Petilianus din Constantina, adevăratul şef spiritual al bisericii donatiste, jurist, avocat şi eclesiolog, făcea caz de superioritatea numerică a episcopilor donatişti, scuza şi motiva pe cei absenţi; uneori se arăta superior ortodocşilor în discuţii, revendica pentru biserica lui numele de „catolică-ortodoxă", protestînd împotriva denumirii de „donatistă" şi proclamînd că la ei (la donatişti) biserica „e pură, sfîntă, fără rid şi fără pată". Ortodox e acela care e găsit creştin. Originea, capul şi rădăcina bisericii le constituie episcopul; biserica nu e lume şi lumea nu e biserică. Petilianus ameninţa cu prescripţia şi ridica dificultăţi la fiecare pas; mai ordonat şi mai inteligent ca Emeritus, adesea folosind pamfletul şi tonul polemic, cu stil frămîntat, el ţinea să aibă totdeauna ultimul cuvînt; nu a încetat să vorbească decît cînd a răguşit.

www.cimec.ro

În numele celor 286 de ortodocşi, au luat cuvîntul următorii episcopi : Fortunatus din Constantina, care s-a prezentat slab în faţa lui Petilianus ; a făcut caz de faptul că în oraşul său episcopal toate altarele fuseseră distruse de eretici (donatişti) ; Vincentius de Culusi (?), localitate neprecis localizată, al cărei episcop a făcut puţine intervenţii prin întrebări sau ironii şi se pare că a fost mai mult diplomat decît vorbitor ; Aureliu din Cartagina, primatul ortodocşilor, a avut puţine intervenţii, dar a manifestat un spirit clar, precis şi ferm, ştiind să se sprijine pe Augustin şi pe Alypius ; Possidius din Calama, cu 25 de intervenţii în cuvinte puţine, mergea în direcţia dată de Augustin ; Fortunatianus din Sicca, cu 38 de intervenţii, foarte activ în timpul primei şedinţe şi bucurîndu-se de autoritate ; cerea discuţie asupra tradiţiei şi a persecuţiilor, examinarea cauzei bisericii ; Alypius din Thagaste, cu 53 de intervenţii, cel mai remarcabil vorbitor ortodox după Augustin, susţinea superioritatea numerică a ortodocşilor faţă de donatişti şi cerea înfierarea manevrelor adversarilor ; a avut rol în pregătirea întîlnirii dintre cele două biserici, mergînd în provinciile din Vest spre a pune comunităţile la curent ; bun polemist cu replică muşcătoare ; a ţinut piept lui Petilianus ; Augustin, episcop de Hippo-Regius, faimosul părinte bisericesc, cunoscut în toată creştinătatea, cu 70 de intervenţii, a eclipsat pe toţi colegii săi ortodocşi şi s-a impus cu acţiunea sa decisivă, atît în materie de procedură, cît şi în problemele de fond ; a insistat asupra „cauzei bisericii" în sensul că dacă donatiştii sînt convinşi că biserica ortodoxă nu mai exista din cauza crimelor membrilor ei, în cazul acesta ei, donatiştii, să dovedească că adevărata biserică e la ei ; altfel, să recunoască biserica ortodoxă şi să isprăvească cearta ; a dat o interesantă definiţie a bisericii ortodoxe (catolică-universală), plecînd de la termenul „catholou" şi a cerut donatiştilor să facă deosebire între „cauza bisericii" şi „cauza lui Caecilian" ; ortodocşii susţineau că în biserică cei buni sînt amestecaţi cu cei răi, situaţie în care cei buni trebuie să suporte pe cei răi din dragoste pentru unitate ; donatiştii pretindeau că biserica nu trebuie să cuprindă decît oameni buni şi puri ; în sprijinul tezei ortodoxe, Augustin invoca parabola neghinelor şi aceea a năvodului ; intervenţiile lui Augustin, făcute tot timpul pe un ton calm şi grav, urmăreau împăcarea celor două părţi.

Sînt în aceste încercări de portretizare elemente preţioase de biografie şi de atmosferă culturală, religioasă şi psihologică a vieţii creştine din Africa Proconsulară şi din provinciile învecinate, la începutul secolului V, elemente care apar numai în *Actele Conferinţei de la Cartagina*, sau care completează ori nuanţează ştirile pe care le avem din alte izvoare referitoare la persoanele şi problemele angajate în aceste *Acte*.

Sentinţa procesului care nu ne-a parvenit, dar pe care o cunoaştem din *Breuiculus* al lui Augustin, recapitula punctele principale ale dezbaterilor despre *causa Ecclesiae* şi *causa Caecilianí* şi conchidea că argumentele ortodocşilor au adus acestora succesul. Ea tranşa în favoarea unităţii ortodoxe, lucru pe care-l dorise şi-l ceruse încă de la început şi rescriptul imperial de convocare. Marcellinus judecase după rînduială şi cu abilitate. Erezia trebuia stîrpită, chiar dacă susţinea şi ea unele cauze drepte.

Lancel a consacrat 100 de pagini (289—389) studiului formei *Actelor Conferinţei de la Cartagina* : fonetică şi morfologie intrate într-o fază de ezitare şi uneori de alterare, sintaxă în general corectă, cu rari abateri : pluralitate de construcţii, sărăcie de material verbal, unele neglijenţe în consecuţia timpurilor, metrică şi ritmică, sesizabile mai ales în finalul frazelor ; latina vorbită la începutul secolului V în Africa Proconsulară şi în provinciile învecinate nu e latină vulgară decît parţial, în fonetică şi morfologie ; Lancel analizează apoi titluri şi formule de curtoazie, procedee de stil în scrisorile sinodale ortodoxe, aflătoare şi în corespondenţa lui Augustin, cu care prilej este citat şi studiul compatriotului nostru C. Balmuş, *Étude sur le style de Saint Augustin*, Paris, 1930 (p. 332, n. 2 şi p. 333, n. 3).

Prima ediţie a *Actelor Conferinţei de la Cartagina din 411* a cuprins multe piese, după care s-a ajuns la o ediţie restrînsă, limitată la procesele verbale ale primelor două şedinţe. Augustin a dat o ediţie prescurtată a acestor procese verbale în *Breuiculus conlationis*, unde s-a spus, poate pe nedrept, că el dezvoltă uneori tendenţios faptele şi doctrina. O altă ediţie, aceea a lui Marcellus, a fost luată ca bază pentru ediţiile moderne, deşi are lipsuri ; se pare totuşi că această ediţie e mai fidelă decît *Breuiculus*-ul lui Augustin. Ms. Parisinus 1546 (P) din secolul IX, în 143 folio, ajuns dintr-o mănăstire din Lyon la Paris, a fost editat întîi de Jean Masson sau Papire Masson, Paris, 1588, apoi, ameliorat, de către Pierre Pithou, Paris, 1596, în al treilea rînd de către Etienne Balute, Paris, 1683, care a dat o ediţie cu adevărat critică, în fine Louis Elie Dupin, Antverpiae, 1702, în folio, reproduce ediţia lui Baluze.

Ediţia de faţă a lui Serge Lancel, din care au apărut numai sumarul (*Capitula*) şi procesele verbale ale primei şedinţe (1 iunie, 411) reproduce ediţiile lui J. D. Mansi (după Baluze) şi Migne (după Dupin), cu note explicative şi corecturi de omisiuni, erori tipografice şi punctuaţie. Progres modest faţă de ediţiile precedente, o recunoaşte editorul însuşi, dar aducînd o prospeţime deosebită textului şi scoţînd la suprafaţă tonalităţi şi intenţii acoperite de patina vremii. Sumarul, sau *Capitula*, e organizat mai analitic şi oferă corespondenţa cu Migne şi cu *Breuiculus conlati-*

www.cimec.ro

onis. Aparatul critic e scurt, simplu şi redă unele conjecturi sau corecturi anterioare. Toponimele sînt transpuse cu grafii ezitante, cu forme care ar putea fi mai recente.

Traducerea franceză — în faţa originalului latin — este, cu excepţia unor mici fragmente traduse şi citate în lucrarea lui P. Monceaux, sau în aceea a lui Peronne, prima traducere a *Actelor Conferinţei de la Cartagina* în această limbă şi unica traducere într-o limbă modernă. Cu excepţia unor perioade prea lungi şi uneori obositoare, această traducere e clară, fluentă şi constituie un serios instrument de lucru pentru istorici, geografi şi patrologi, inclusiv pentru lingvişti, care urmăresc evoluţia limbii latine a antichităţii tîrzii în Africa Proconsulară şi în provinciile învecinate.

Volumul II al lucrării, care prezintă textul şi traducerea *Actelor Conferinţei de la Cartagina*, este o ediţie meritorie sub raport ştiinţific şi practic. O ediţie care încearcă să redea cu fidelitate un text complicat format din dezbateri, întreruperi, incidente, formule introductive, termeni practici, rescripte, perioade lungi, reluări, explozii psihologice şi oratorice, toponime dintre care unele sînt sigure, altele conjecturale. Trebuie să recunoaştem că, în general, Lancel a reuşit. Traducerea dă o şi mai mare pondere acestui volum. De aceea aşteptăm cu interes volumul III, cu textul şi traducerea şedinţelor II şi III, şi vol. IV, cu note complementare asupra datelor toponimice, cu hărţi şi indici.

Volumul de *Introducere generală* şi cel al ediţiei şi traducerii sumarului şi primei şedinţe a *Actelor Conferinţei de la Cartagina* sînt o contribuţie de frumos nivel ştiinţific la cunoaşterea unui sector important din viaţa creştinismului şi a Imperiului Roman, în Africa Proconsulară şi în regiunile învecinate la începutul sec. V. Conflictul dintre biserica ortodoxă-catolică şi cea donatistă ne era cunoscut mai ales prin operele antidonatiste ale lui Augustin. Documentele acestui faimos proces completează şi uneori nuanţează pe episcopul de Hippo-Regius. Ele ne pun în contact direct, cel puţin parţial, cu punctul de vedere donatist.

Conflictul între cele două biserici era vechi, de 100 de ani, şi, cu toate încercările de împăcare, el persista şi uneori răbufnea prin persecuţii reciproce crîncene, ceea ce alerta autorităţile de stat, care, mai ales de la Teodosie cel Mare, ocroteau biserica oficială, ortodoxă-catolică, şi reprimau pe schismatici şi eretici. Aşa se explică apariţia rescriptului lui Honorius şi organizarea şi desfăşurarea procesului sub conducerea tribunului sau notarului imperial Marcellinus, inclusiv sentinţa care s-a dat. Donatiştii nu erau fără vină, dar aveau dreptul la mai multă solicitudine din partea tribunalului. Procedura judiciară a fost călcată nu o dată faţă de ei, iar răspunsurile lor de fond nu erau luate în consideraţie de către partea cealaltă, chiar atuncea cînd ele erau bine intenţionate.

Documentele din aceste două volume şi, prin ele, profesorul Serge Lancel au meritul de a ne fi pus în contact cu feluriţi şi interesanţi oameni ai statului roman şi ai bisericii africane, oameni dintre care unii ne erau cunoscuţi, mai ales prin operele lui Augustin, alţii erau cunoscuţi foarte vag, iar alţii de loc. Oameni ca Emeritus şi Petilian, din rîndul donatiştilor, ca Augustin, Alypius din Thagaste şi Fortunatianus din Sicca, din rîndul ortodocşilor, au lăsat urme adînci în istoria bisericii epocii lor nu numai prin ceea ce ştiam pînă acum despre ei, ci şi prin atitudinea avută în cursul acestui proces. Sînt în documentele publicate aci atîtea cunoştinţe juridice, istorice, teologice, administrative etc. şi atîta voinţă de a duce la bun sfîrşit mandatul încredinţat! Cu ajutorul literaturii istorice şi acela al rezultatelor săpăturilor arheologice, Lancel a identificat următoarele provincii reprezentate de episcopii ortodocşi şi donatişti: *Proconsulara*, *Numidia*, *Byzacena*, *Sitifiena*, *Caesariana* şi *Tripolitana*, iar în interiorul acestora numeroase localităţi urbane şi rurale, unde episcopii îşi aveau reşedinţa.

După ani îndelungaţi de studiere a textului şi la curent cu toată literatura recentă de specialitate, inclusiv cu tot ce i-au putut aduce propriile sale cercetări istorice la faţa locului, în Africa, Lancel a supus unui examen aproape exhaustiv toate documentele existente ale problemei, pe care le-a analizat şi confruntat continuu cu numeroase izvoare literare şi arheologice ale epocii, din care a scos confirmări, identificări, rotunjiri, ipoteze noi şi aprecieri interesante, care reprezintă un stadiu nou în aceste investigaţii.

Ioan G. Coman

XENOPHONTIS EPHESII *Ephesiacorum libri V de amoribus Anthiae et Abrocomae*. Recognouit Antonius D. PAPANIKOLAOU, Leipzig, Teubner, 1973, XXII + 117 p.

Se poate spune că, practic, romanul lui Xenofon din Efes despre dragostea dintre Anthias şi Abrocomes ni s-a păstrat într-un singur manuscris florentin din secolul al XIII-lea (*Abbazia Fiorentina* 2728, *Conventi Soppressi* 627), aflat astăzi în biblioteca laurenţiană. Un al doilea manu-

www.cimec.ro